

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертацію Свириденко Вікторії Олегівни
**«ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ
ЩОДО ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ:
ДЖЕРЕЛЬНИЙ КОМПЛЕКС»**,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Дослідження історичної пам'яті та історичної політики в останній час посіли певне, хоча і дуже, на жаль, незначне місце в українській історіографії. Від часів Цицерона ми звикли повторювати, що «*Historia magistra vitae est*», але мало приділяли уваги тому, як саме засвоювалися подані нею уроки. Після доби катастроф у першій половині ХХ століття стало зрозумілим, що широкі верстви населення сприймають і своє, і чуже минуле явно не так, як це здавалося академікам-позитивістам, починаючи із Леопольда Ранке. Тим більше вправні політики-демагоги навчилися використовувати історію для досягнення своїх завдань, далеко не завжди благородних. Сьогодні майже кожному зрозуміло, що справжнє минуле досить сильно відрізняється від загальносупільних уявлень про нього, а історія все частіше використовується в якості ресурсу для легітимації поточного політичного порядку та мобілізації громадян з метою розв'язання внутрішньо- та зовнішньополітичних завдань.

З огляду на це стало, нарешті, зрозуміло, що «рецепція», сприйняття історії суспільством, заслуговує на таку ж увагу дослідників, як і «ретрансляція» та «рефлексія» самих істориків. Ба навіть більше, академічне середовище, принаймні на Заході, змиралося із тим, що навколоісторична публіцистика, не кажучи вже про художню літературу та кіно, мають значно більший вплив і на середній клас, і на самих науковців, ніж фахові дослідження. Лише поганий історик вважає, що він є абсолютно незалежним від інтелектуального клімату конкретної епохи та суспільного оточення. І що

вже там казати про вплив т.зв. меморіальних законів, які діють в багатьох європейських країнах. В XXI столітті не зважати на практичне застосування історичних знань стало просто неможливо.

В результаті «Memory Studies» вийшли з-поза маргінесу та опинилися у фокусі історичних та політологічних досліджень. Одним з наочних результатів такої зміни стала поява нових підходів до подолання розламів у неоднорідних суспільствах та залагодження міждержавних конфліктів.

Нинішня декомунізація в Україні проявила проблему, яка пролежала під сподом 20 років, і яка стосується абсолютної більшості посттоталітарних країн: від Німеччини та Іспанії до Польщі та Молдавії, – проблему загоювання травматичного досвіду цілих поколінь. Війна на Донбасі створила таку саму проблему вже у російсько-українських стосунках, і питання примирення обох народів доведеться вирішувати нашим нащадкам. А для того, щоб максимально об'єктивно та неупереджено підійти до подолання і внутрішніх, і зовнішніх труднощів, мало знати історію, «якою вона була насправді». Не менш важливо знати ту її версію, що запам'яталася учасникам подій на всіх щаблях.

Тож дослідження історичної пам'яті та історичної політики, в певному сенсі, можуть бути названі завданням стратегічного значення. І з цієї точки зору слід гаряче вітати всі дослідження, спрямовані на висвітлення згаданих проблем. До того ж, вивчаючи досвід «розв'язання стосунків» із минулим в інших країнах, ми отримуємо шанс не припуститися їхніх помилок і обрати стратегію поведінки на майбутнє.

Тому актуальність теми, що розглядається у дисертаційному дослідженні, не викликає сумнівів. Заповнення лакуни у вітчизняній історіографії шляхом вивчення використання образів Відродження як об'єкта політики пам'яті комуністичної Болгарії має неабияке значення у двох іпостасях: як у контексті розвитку нових методологічних підходів до дослідження історичної пам'яті загалом, так і в контексті конкретних болгарських студій.

У повній відповідності до актуальності окреслено і об'єкт дисертаційного дослідження – доба національного Відродження, репрезентована в науковому, суспільно-політичному, художньому дискурсі НРБ.

Виправданим видається і предмет дослідження, а саме особливості (від)творення та еволюція образів Відродження як об'єктів наукових досліджень та політики пам'яті комуністичної Болгарії.

Хронологічні межі роботи є цілком зрозумілими та обґрунтованими. В. О. Свириденко розрізняє історіографічну та власне історичну рамки дослідження. Для першої нижньою хронологічною межею є 1946 р. – проголошення НРБ. Верхня хронологічна межа визначається крахом комуністичного режиму в Болгарії в 1989 р., що став початком нового періоду розвитку болгарської історіографії та політики пам'яті. Друга охоплює межі доби Болгарського Відродження, котрі згідно з загальноприйнятою думкою охоплюють 1762–1878 рр., тобто час від написання Паїсієм Хілендарським «Історії слов'яноболгарської» до створення незалежної Болгарії після російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Різноманітною видається і мета дослідження, що полягає у комплексному аналізі політики пам'яті комуністичної Болгарії щодо образів національного Відродження, зафіксованих в історіографічних і візуальних джерелах, художній літературі, періодиці, промовах та творах керівників НРБ, виявленні загальних тенденцій та особливостей (від)творення, трансляції та взаємодії цих образів.

Для досягнення поставленої мети дисертант сформулювала низку завдань, головні з яких полягають в окресленні методології вивчення політики пам'яті НРБ щодо образів національного Відродження; аналізі стану вивчення проблеми, встановленні повноти її джерельного забезпечення; розгляді контексту розвитку історичної науки, етапів та напрямів досліджень національного Відродження у НРБ; з'ясуванні особливостей використання образів Відродження як об'єкта політики пам'яті у суспільно-політичному та

художньому дискурсах комуністичної Болгарії; окресленні перспективи подальших досліджень політики пам'яті щодо образів національного Відродження.

Методологічна основа дисертації виглядає достатньою для досягнення поставленої мети, позаяк в ній поєднані вже давно відомі та перевірені історичні методи, наприклад порівняльний, з новими перспективними міждисциплінарними підходами у сфері дослідження історичної пам'яті.

Мало сумнівів викликає і наукова новизна роботи, причому це стосується і загальних висновків, і конкретних положень. Авторка вперше в Україні з'ясувала особливості історіографічних образів національного Відродження в історичній науці НРБ; виявила, в чому проявлялася наступність/перервність у розумінні доби Відродження істориками соціалістичної Болгарії; дослідила образи Болгарського Відродження в повоєнній історіографії СРСР і НРБ; визначила особливості сприйняття періоду турецького управління в історіографії комуністичної Болгарії; простежила понятійний спектр, що вживався для позначення епохи Відродження у роботах істориків НРБ; розглянула (від)творення образу «турецького ярма» в контексті його взаємодії з внутрішньої та зовнішньої політикою комуністичної Болгарії; застосувала концепцію «місце пам'яті» для аналізу образу національного Відродження в історичній пам'яті та історіографії НРБ.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у можливості використання його висновків для підготовки наукових праць, навчальних посібників та при розробці курсів для гуманітарних факультетів вишів з проблем Болгарського Відродження і феномену національних Відроджень в історіографії; політики пам'яті в Болгарії; болгарської історіографії та історіографії Балканських країн; місця національних Відроджень у політиках пам'яті країн Центрально-Східної Європи.

Апробація як усього матеріалу дисертаційного дослідження в цілому, так і окремих положень відбулася на понад десяти конференціях, серед яких

половина – міжнародні та всеукраїнські. Результати досліджень були оприлюднені дисертантом в тринадцятьох статтях, серед яких шість опубліковані у фахових виданнях, з яких дві – у фаховому виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази РІНЦ.

Щодо структури дисертації, то вона цілком відповідає поставленим дисертантом завданням, а відтак має логічну побудову. Дослідження складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, а також висновків. Особливо слід відзначити багатий список використаних джерел та літератури, що нараховує 648 позицій декількома мовами, серед яких значне місце посідає власне болгарська. Загальний обсяг рукопису становить 238 сторінок, із яких основна частина складає 176 сторінок.

У висновках підбиті підсумки дослідницької роботи, у стислому вигляді схарактеризовані питання, що їх було поставлено на початку роботи.

Таким чином, дисертантом досягнута мета і виконано завдання дисертації, висновки якої логічно підсумовують результати проведеного дослідження. Важливо відзначити, що всі наукові результати, відображені у дисертації, належать В. О. Свириденко особисто.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків дисертації забезпечено теоретичною та методологічною обґрунтованістю, відповідністю використаних методів, широкою джерельною базою та якісним науковим аналізом.

Автореферат дисертації адекватно відбиває зміст, структуру, основні результати та висновки роботи.

В якості однієї з чеснот дослідження, яку хотілося б відзначити окремо, назву застосування статистичних методів дослідження, які значно підвищують ступінь об'єктивності отриманих результатів.

Разом із тим слід зазначити, що дисертація не позбавлена певних недоліків.

1. На нашу думку, авторка при розробці методологічної бази дослідження із надмірним пієтетом поставилася до творців

конструктивістського підходу в гуманітаристиці, зокрема Бенедикта Андерсона та Еріка Гобсбаума із їхніми концепціями «уявлених спільнот» та «винайдення традиції». Перші видання їхніх книжок відбулися у 1983 році, і сім років згадані автори задавали інтелектуальний тон в Європі. Натомість після краху Югославії та СРСР разом із тамтешніми «новими історичними спільнотами – соціалістичними націями» радикальний конструктивізм втратив свої позиції. Нині провідні західні вчені на чолі із Ентоні Смітом та Андреасом Каппелером ставляться до згаданих концепцій із певною обережністю. Тепер вже очевидно, що творення сучасних націй неможливо без реального підґрунтя домодерної доби, а відтак слід переглянути і підходи до вивчення начебто «віднайдених» традицій в політиці пам'яті.

2. При розгляді впливу місць пам'яті на колективну свідомість термінологічно коректніше було б писати не «точки кристалізації», а «центри кристалізації».
3. При укладанні бібліографії авторка випустила з поля зору декілька сучасних і вельми важливих робіт у сфері історичної пам'яті, зокрема монографії Віктора Шнірельмана «Війни пам'яті», Жака Ле Гоффа «Історія і пам'ять» та збірник методологічних статей «Діалоги із часом: пам'ять про минуле в контексті історії» за редакцією Лоріни Репіної. Також при аналізі як самого Болгарського Відродження, так і його історіографічної репрезентації було б варто скористатися із загальноприйнятної трьохетапної схеми Мирослава Гроха, посилання на роботи якого також відсутні.
4. Висвітлення обставин приходу комуністів до влади, організації ними процесу «чисток» інтелектуального середовища та створення «правильної історії» в Болгарії займає, на нашу думку, більше місця (20 сторінок), ніж потрібно. В українській історичній науці добре

вивчені аналогічні за змістом вітчизняні процеси, тож деякими деталями можна було пожертвувати на користь більш актуальних тем.

5. Максимальне розкриття проблеми політики пам'яті можливо лише за умови аналізу всіх складових цього процесу: від ініціаторів до конкретних споживачів. На нашу думку, найбільш важливим способом оцінити кінцеву ефективність політики пам'яті є соціологічні опитування, і якраз саме їх не вистачає у дисертації. Зрозуміло, що такі опитування стали репрезентативними лише після 1990 р., але і в пізніших дослідженнях можна було б знайти підсумки політики пам'яті у комуністичній Болгарії.
6. На наш погляд, більшу увагу слід було б приділити порівняльному аналізу образів Болгарського та інших південнослов'янських Відроджень. Виявлення відмінностей та спільних рис в репрезентаціях Відродження та турецької влади в наукових і неакадемічних дискурсах «бездержавних» націй колишньої Османської імперії лише б збагатило дисертаційне дослідження. І незважаючи на те, що обсяг дисертації завжди обмежений, скорочення деяких загальних сюжетів дозволило б знайти місце для порівняння болгарського досвіду хоча б з македонським.

Проте наведені вище зауваження не підважують теоретичну та науково-практичну цінність дисертації. Вона відзначається безсумнівною новизною за постановкою питання та джерельною базою, є завершеним і самостійним науковим дослідженням, що забезпечує вирішення актуальних завдань історіографії, має очевидне теоретичне та потенційне науково-практичне значення. Тема дисертації цілком відповідає паспорту спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

За теоретичним рівнем, обґрунтованістю основних положень і висновків, новизною, практичним значенням дисертація «Політика пам'яті Народної Республіки Болгарія щодо доби національного Відродження:

джерельний комплекс» цілком відповідає існуючим вимогам стосовно кандидатських дисертацій, викладеним у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор – Свириденко Вікторія Олегівна – заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

кандидат історичних наук,
заступник начальника Управління –
начальник відділу популяризаційної роботи
Управління популяризаційно-просвітницької роботи
Українського інституту національної пам'яті

С. В. Грошенко

Підпис Грошенка С.В. засвідчую
Начальник Відділу кадрово-організаційного
забезпечення та документообігу

Т.В. Полупан